

Η γλώσσα ως επικοινωνία στις διάφορες ηλικίες ανάπτυξης

Κ. Χριστιανόπουλος

Παιδοψυχιατρική Κλινική, Ιπποκράτειο, Γ.Π.Ν. Θεσσαλονίκης

Περίληψη: Οι σχέσεις ανάμεσα στις ιδέες και τα αισθήματα καθώς και η ικανότητα επικοινωνίας είναι ουσιαστικά στην ψυχική ζωή. Το ίδιο και η εκτίμηση της γνωστικής ανάπτυξης. Για τον Sijtz η κίνηση του «όχι» καταδεικνύει την εμφάνιση μιας ομιλίας χρησιμευτικής, εκφραστικής, επικοινωνιακής και αποτελεί σημάδι δυνατότητας συμβολικής σκέψης. Η ομιλία βοηθάει στην ανάπτυξη αίσθησης αυτού, στην τροποποίηση της σχέσης με αντικεί-

μενα και στην βελτίωση της επικοινωνίας. Δυσκολίες στο λόγο μπορεί να είναι απλώς μια μεμονωμένη καθυστέρηση ομιλίας ή έκφραση πιο πολύπλοκων παθολογικών εικόνων ή διαστρεβλώσεων. Η εκμάθηση της ομιλίας προϋποθέτει διάλογο. Το περιεχόμενο όμως αυτού του διαλόγου, πρέπει, να μπορεί να κρατά το ενδιαφέρον του παιδιού.

Ιπποκράτεια 1998, 2: 79-82.

Οι ιδέες και το φαντασμακό υλικό, συνειδητά ή ασυνειδητά, είναι αυτά που αποδίδουν μια έννοια, ένα πλούτο, μια ποιότητα και μια απόχρωση στον εσωτερικό μας κόσμο. Η σχέση ανάμεσα στις αναπαραστάσεις και στις ορμές μας επιτρέπει να γνωρίζουμε τις τελευταίες και διευκολύνει μια διαφοροποιημένη δράση. Ο συσχετισμός ιδεών και φαντασμακού υλικού είναι αυτό που καθιστά τις συναισθηματικές μας αντιδράσεις ψυχολογικά σημαντικές και μας δίνει το κλειδί για τις συναισθηματικές μας καταστάσεις. Η ψυχική λειτουργία έχει μια αναπτυξιακή πορεία. Η γνωστική ανάπτυξη διευκολύνει την επικοινωνία και μας διδάσκει κάτι από το παρελθόν του ατόμου, την εξέλιξή του, τις συγκρούσεις που αντιμετωπίζει στη διάρκεια της ζωής και τους τρόπους προσαρμογής του. Οι σχέσεις ανάμεσα στις ιδέες και τα αισθήματα καθώς και η ικανότητα επικοινωνίας είναι ουσιαστικά στην ψυχική ζωή. Το ίδιο και η εκτίμηση της γνωστικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα, όταν έχει συμβεί ένα τραυματικό γεγονός σ' ένα μικρό παιδί πρέπει να υπολογίσουμε όχι μόνον τη φύση της συγκρουσιακής ασυνείδητης διεργασίας και το φαντασμακό υλικό, αλλά επίσης και το πως το παιδί κατανοεί το συμβάν.

Μετά από ένα σεισμό, ένα μικρό κορίτσι δύο χρόνων και δέκα μηνών απάντησε στο τηλεφώνημά μου ως εξής: «Γειά σου, έγινε σεισμός, εγώ

δεν το έκανα, η μαμά δεν το έκανε, ο μπαμπάς δεν το έκανε ούτε η αδελφή μου το έκανε. Έγινε από μόνο του". Υποθέτουμε ότι οι εσωτερικές συγκρούσεις του παιδιού το οδήγησαν να αισθάνεται υπεύθυνο και να επαναλαμβάνει καθησυχαστικά λόγια στους άλλους.

Για το Freud¹⁻³ η αρχέγονη διεργασία είναι η γλώσσα του ασυνείδητου και λειτουργεί σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Θεωρεί ότι αρχίζει από τη γέννηση. Για το Freud, αρχικά στιδήποτε σκέφτεται ή επιθυμεί το νεογνό «τίθεται ψευδαισθητικά»³, σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Για το Freud η ουσιαστική διάκριση της δευτερογενούς διεργασίας σε σχέση με την πρωτογενή, είναι η συσχέτιση των οπτικών εικόνων με τις λέξεις. «Η εικονική σκέψη είναι λοιπόν ένας πολύ ατελής τρόπος αυτού που θα γίνει συνειδητό»⁴.

Συσχετίζοντας μια οπτική εικόνα με μια λέξη που αντιστοιχεί σ' αυτήν, το άτομο φθάνει σε μια ψυχική οργάνωση πιο προηγμένη που «καθιστά δυνατή την αντικατάσταση της πρωτογενούς διεργασίας από τη δευτερογενή»⁵. Μέσα στα πλαίσια αυτού του σκεπτικού, είναι η δημιουργία της αρχής της πραγματικότητας και η συσχέτιση των ασυνείδητων σκέψεων και των οπτικών παραστάσεων με λέξεις, που εξασφαλίζουν την ανάπτυξη του εγώ. Ο Freud γράφει: «Είναι εύκολο να δούμε ότι το Εγώ είναι το κομμάτι του Εκεί-

νου που έχει τροποποιηθεί κάτω από την άμεση επίδραση του εξωτερικού κόσμου». Ανάμεσα στον 15^ο και τον 18^ο μήνα, το μικρό παιδί δίνει δείγματα μιας αναπαραστατικής σκέψης, αρχίζοντας να χρησιμοποιεί προσωπικές αντωνυμίες για να μιλήσει για τον εαυτό του και τους άλλους. Έχει ήδη αρκετή κατανόηση του διαχωρισμού του αντικειμένου από αυτόν τον ίδιο. Επιπλέον, έχει οριστικά εγκατασταθεί μια επικοινωνιακή ομιλία. Μια από τις πρώτες λέξεις είναι το «όχι» σε μίμηση της μητέρας. Για το Spitz⁶ η κίνηση του «όχι» είναι το πρώτο αφηρημένο σύμβολο, που καταδεικνύει την ικανότητα που έχει το παιδί να εξασκήσει μια κάποια κρίση, να «σκεφτεί πάνω στα πράγματα». Το «όχι» καταδεικνύει την εμφάνιση μιας ομιλίας χρησιμευτικής, εκφραστικής, επικοινωνιακής και είναι το σημάδι ότι το παιδί φθάνει στο συμβολισμό. Μεταξύ 18 και 21 μηνών, το εκφραστικό λεξιλόγιο του παιδιού επεκτείνεται από τις 20 στις 200 λέξεις. Αρχίζει να τις συσχετίζει για να φτιάξει απλές, σωστές συντακτικά φράσεις. Οι καινούργιες εκφράσεις και ερωτήσεις επιτρέπουν σύμφωνα με τον Blum⁷ να επιβεβαιωθεί μια καινούργια οργάνωση και σύνθεση στο σχηματισμό της ψυχικής δομής. Αυτές οι κατακτήσεις επιτρέπουν στο μικρό παιδί να εκφράσει λεκτικά τις επιθυμίες του και τις ανάγκες του και μπορεί πλέον να κατανοήσει και να θέσει απλές ερωτήσεις.

Επιπλέον, η χρήση των λέξεων επιτρέπει στο μικρό παιδί να εξερευνήσει την εσωτερική του κατάσταση, τις δικές του διαθέσεις, τις διαφορές ανάμεσα στην κατάσταση που θα επιθυμούσε και την τωρινή του κατάσταση, και τις διαφορές ανάμεσα στις επιθυμίες του και εκείνες της μητέρας. Τέτοιου τύπου αντιπαραθέσεις προκαλούν σύγκρουση ανάμεσα στο μικρό παιδί και τη μητέρα. Καθώς όμως το παιδί έχει προχωρήσει στην κατάχρηση της συμβολικής ικανότητας, δίπλα στο τελικό αποτέλεσμα, (π.χ. απώλεια αγάπης, απώλεια αντικειμένου, σωματική βλάβη), που το ίδιο φαντασιώνει, εμφανίζονται ακόμη και τα άγχη. Τέτοιου τύπου φαντασιακό υλικό επαυξάνει την πιθανότητα εσωτερικεύσης της σύγκρουσης καθώς επίσης και την ταύτιση με τη μητέρα, που επιβάλλεται σαν ένα μέσο επίλυσης της σύγκρουσης.

Ο λόγος μοιάζει να προεξάρχει ανάμεσα στις συμβολικές διεργασίες, που σχετίζονται με τη συνείδηση, με την δοκιμασία της πραγματικότητας και την προσαρμοστικότητα. Είναι λοιπόν ένα χρήσιμο εργαλείο για την αντίληψη και κα-

τανόηση του εσωτερικού κόσμου της ψυχικής πραγματικότητας, όταν το παιδί μπορεί, όλο και περισσότερο, να τον χρησιμοποιεί, για να σκέφτεται και να αναρωτιέται πάνω στα αισθήματά του, τις επιθυμίες του και τις συγκρούσεις του. Η συμβολική σκέψη οδηγεί το παιδί να χρησιμοποιήσει τη σκέψη σαν «απόπειρα δράσης».

Για το παιδί των συγκεκριμένων λειτουργιών του Piaget κάθε πράγμα έχει κάποιο λόγο, κάποια ανιχνεύσιμη αιτία. Αντί να κάνει λογικούς συσχετισμούς δημιουργεί συνειρμικές συσχετίσεις και εγκαθιστά θεωρίες για τον κόσμο και τις σχέσεις του με τους άλλους, όπου φαντασία και πραγματικότητα δε διαχωρίζονται ευδιάκριτα. Οι σκέψεις του περιέχουν ελάχιστη κοινωνικοποίηση και ουσιαστικά είναι εγωκεντρικές. Παρόλο ότι δείχνει ένα συναισθηματικό ενδιαφέρον για τους άλλους, σε γενικές γραμμές, είναι ανίκανο να δει τη σκοπιά του άλλου. Πιστεύει πως οι άλλοι σκέφτονται, όπως κι αυτό. Τα γεγονότα και οι εμπειρίες του εξωτερικού κόσμου γίνονται κατανοητά σύμφωνα με τον εσωτερικό του κόσμο.

Η ομιλία βοηθάει στην ανάπτυξη της αίσθησης αυτών, στην ενδοσκόπηση και ακόμη στην τροποποίηση της σχέσης με το αντικείμενο καθώς το παιδί βελτιώνει τη δική του πια ικανότητα να στέλνει, να δέχεται και να κατανοεί λεκτικά μηνύματα, δηλαδή να επικοινωνεί. Οι επικοινωνίες διαχωρίζονται με αδρές γραμμές σε δύο κατηγορίες: αυτές που ξεκινούν βασικά από την πληροφόρηση και αυτές που αποσκοπούν σε έλεγχο⁸. Το παιδί βάζει σε λόγια τις αισθητηριακές του αντιλήψεις πιο εύκολα απ' ό,τι τα συναισθήματα. Όμως η λεκτική έκφραση των συναισθημάτων του παιδιού, πρώτα από τους γονείς και αργότερα από το ίδιο το παιδί, σταθεροποιεί τη διαφοροποίηση των επιθυμιών του, των φαντασιών του και της πραγματικότητας.

Ο Weil⁹ γράφει: «Είναι πιο εύκολο να περιμένει κανείς όταν οι λέξεις μοιάζει να υπόσχονται μια αναμενόμενη ικανοποίηση». Τέλος το παιδί προχωράει σε μια ολοκλήρωση του εαυτού του μέσα από ένα εσωτερικό λόγο ή μια λεκτική σκέψη¹⁰.

Η βαθιά συμμετοχή του λόγου στην κυριαρχία των συναισθημάτων είναι εμφανής στη μελέτη των παιδιών, που παρουσιάζουν μια καθυστέρηση της ομιλίας. Εάν υπάρχει έλλειψη μιας δομημένης λεκτικής οργάνωσης, αυτά τα παιδιά παραμένουν περισσότερο περιορισμένα σε τρόπους αισθητηριοκινητικής δράσης και οι συγκινήσεις τους τείνουν να τα οδηγούν σε εξωτερικεύσεις,

κάτι που έχει σαν παρεπόμενο συμπεριφορικά προβλήματα.

Στην πρώτη παιδική ηλικία, η χρήση της ομιλίας, της σκέψης και του παιχνιδιού είναι στενά συνδεδεμένα. Επικεντρωμένο στον εαυτό του, το παιδί μιλάει συχνά δυνατά παίζοντας, ξετυλίγοντας έναν εσωτερικό λόγο, και σκεπτόμενο περισσότερο τον εαυτό του παρά την επικοινωνία του με τους άλλους.

Στην οιδιπόδεια περίοδο το παιδί πρέπει να διαφυλάξει μια μεγαλύτερη πολυπλοκότητα του εσωτερικού κόσμου και την συγκρουσιακή του φύση.

Οι σχέσεις, ανάμεσα στα σύμβολα και σ' αυτό που συμβολίζεται, γίνονται όλο και πιο ασυνείδητες μέσω της καταπίεσης και άλλων αμυνών.

Τα σύμβολα του άγχους και των επιθυμιών έχουν αποθανατιστεί στη φιλολογία και τη μυθολογία, στις ιστορίες, όπου κατατρώνουν και κατατρώνονται, όπου πολεμούν ή ηττώνται ή στις ρομαντικές ιστορίες.

Στη λανθάνουσα περίοδο, το παιδί μπορεί να αρχίσει να σκέφτεται για πράξεις χωρίς να χρειάζεται να τις κάνει. Μπορεί να σκέφτεται για πράγματα συμπληρωματικά και αντιθετικά. Κατά τον Piaget οι νοητικές του λειτουργίες γίνονται αντιστρέψιμες και μπορεί πλέον να διατηρήσει την πληροφόρηση. Γίνεται λιγότερο εγωκεντρικό και ο Piaget μιλάει εδώ για αποκέντρωση, κάτι που επιτρέπει στο παιδί να σκεφτεί δύο ή περισσότερα δεδομένα τη φορά. Εκτός από τη δική τους δημιουργικότητα τα παιδιά σ' αυτή την περίοδο είναι άπληστοι καταναλωτές και της δημιουργικότητας των άλλων. Εάν όμως υπάρχει μια σημαντική εσωτερική σύγκρουση, μπορεί το παιδί αυτό να δυσκολευτεί να καταλάβει, να θυμηθεί, να σκεφτεί και να κρίνει με ρεαλιστικό τρόπο. Μπορεί δηλαδή να καταλάβει ότι, σ' ένα πείραμα στο σχολείο, το βάρος ή ο όγκος ενός υλικού σε διαφορετικά δοχεία παραμένει ο ίδιος, αλλά αισθάνεται γελασμένο, αν το κομμάτι γλυκού στο πιάτο της μητέρας του είναι μεγαλύτερο από το δικό του.

Η ανάπτυξη λοιπόν των διεργασιών του συμβολισμού και στη συνέχεια της χρήσης του λόγου μοιάζει να σχετίζεται με τις διασταυρώσεις των νευροψυχολογικών λειτουργιών, ειδικών για συμπεριφορές αλληλεπίδρασης, που είναι εν μέρει γενετικά προγραμματισμένες καθώς και την ύπαρξη των συναισθηματικών λειτουργιών, κυρίως των ασυνείδητων. Μέσα σ' αυτά παρεντίθεται η δυναμική των ορμών και η ιστορία των ιδίων των γονιών.

Η πολυπλοκότητα των συνιστωσών, που συμμετέχουν στην ανάπτυξη της λειτουργίας της γλώσσας, οι λεπτομέρειες των πλάνων, όπου αυτοί οι παράγοντες παρεμβάλλονται, εξηγούν τη συχνότητα των δυσκολιών που περιβάλλουν όλη αυτή την περιοχή. Οι δυσκολίες αυτές μπορεί να είναι απλώς μια μεμονωμένη καθυστέρηση της ανάπτυξης σ' αυτήν την ουσιαστική διεργασία. Μπορεί όμως να ενσωματωθούν σε πολύ πιο πολύπλοκες παθολογικές εικόνες ή να σχετιστούν με διαστρεβλώσεις σχέσεων διαφορετικού βαθμού βαρύτητας.

Ορισμένες από αυτές τις βλάβες αφορούν κατά προτίμηση την παραγωγή του λόγου σαν πράξη· άλλες - πολυπλοκότερες - αφορούν την ίδια τη δόμηση της γλώσσας και την κατανόησή της, όπως συμβαίνει στις δυσφασίες.

Στις δυσφασίες η βλάβη της ομιλίας συμβαίνει σε δύο επίπεδα· στο επίπεδο της γνωστικής διεργασίας και στο επίπεδο της ανθρώπινης επικοινωνίας. Η ανάπτυξη της τελευταίας προϋποθέτει επένδυση, σε ένα αντικείμενο στο οποίο απευθύνεται αυτή η επικοινωνία. Αυτές οι βλάβες λοιπόν θέτουν το ερώτημα να μάθουμε ποιός απ' αυτούς τους παράγοντες ευθύνεται περισσότερο για την αιτιολογία. Και είναι πιθανό ότι στις περισσότερες πολύ σημαντικές βλάβες ο ντετερμινισμός είναι πολύπλοκος, γιατί σίγουρα είναι τεχνητό να διαχωρίσουμε τα παραπάνω μ' έναν καθαρά μηχανιστικό τρόπο. Αυτά τα ερωτήματα μπαίνουν ιδιαίτερα σε θέματα ψυχώσεων του παιδιού και σε αυτιστικές διαταραχές, καταστάσεις, όπου η ομιλία πάντα προσβάλλεται - συχνά πολύ σοβαρά.

Αυτές οι βλάβες της ομιλίας, που σε πολλές περιπτώσεις παραμένουν, ακόμη κι όταν οι άμυνες σ' αυτές τις καταστάσεις μαλακώνουν, αποτελούν για ορισμένους συγγραφείς στοιχείο ύπαρξης μιας «ουσιαστικής γνωστικής βλάβης», που αποτελεί γι' αυτούς το αίτιο αυτών των σοβαρών διαταραχών.

Η κατανόηση επίσης των καθυστερήσεων της ομιλίας, προϋποθέτει να ληφθεί υπόψη το σύνολο του δυναμικού σχέσεων και ιδιαίτερα το άγχος αποχωρισμού και η οιδιπόδεια προβληματική.

Η εκμάθηση τέλος της ομιλίας πιστεύουμε σήμερα ότι προϋποθέτει διάλογο. Δεν αρκεί λοιπόν μόνον για το παιδί να μάθει τη δομή μιας γλώσσας, αλλά να μάθει και τους τρόπους που επιτρέπουν την επικοινωνία. Στη βάση της λεκτικής επικοινωνίας, η μητέρα και το παιδί χρειάζεται να βρουν τρόπο να ερμηνεύσουν με λεκτικούς

και μη λεκτικούς τρόπους την πρόθεση του άλλου. Έτσι η μητέρα λέει σε ένα παιδί 2 ετών: «Γιατί έριξες το βάζο;» Το παιδί χρειάζεται να μπορέσει να ερμηνεύσει την έννοια αυτής της ερώτησης όχι σαν επιθυμία της μητέρας να μάθει την αιτία αυτής της συμπεριφοράς («Για ποιό λόγο έριξες το βάζο;») αλλά σαν έκφραση ενός μάλωματος («Δεν θα 'πρεπε να 'χεις ρίξει το βάζο»). Έτσι το παιδί χρειάζεται να απευθυνθεί και να απαντήσει στο μήνυμα της μητέρας ότι δηλαδή πρόκειται για μάλωμα και όχι απλώς για ερώτηση. Έτσι για πολλούς, αυτό που το παιδί μαθαίνει πριν από την ομιλία το βοηθά να αποκωδικοποιεί τον γλωσσολογικό κώδικα. Και αυτό γιατί η εξωλεκτική επικοινωνία προοδεύει προς τη λεκτική μέσω μιας σειράς προόδων, που πραγματοποιούνται μέσα από σειρές συσχετίσεων, που έχουν γίνει γνωστές στο παιδί και, που με βάση αυτές, η μητέρα και το παιδί προχωρούν μαζί στην πραγματοποίηση άλλων πραγμάτων. Στην αρχή αυτές οι αλληλεπιδράσεις αποσκοπούν στο να ξαλαφρώσουν το μωρό και να το ανακουφίσουν. Όμως με την ωρίμανση, αυτά τα πράγματα, που μητέρα και παιδί κάνουν μαζί, μπορούν τελικά να διευκολύνουν την αποκρυπτογράφηση και την κυριαρχία του παιδιού πάνω στον κώδικα της γραμματικής.

Ο κλινικός που δουλεύει με την καθυστέρηση της ομιλίας στα πιο μικρά παιδιά, μπορεί να αρκεστεί να διαφοροδιαγνώσει χοντρικά ανάμεσα σε προβλήματα έκφρασης και προβλήματα αντίληψης-έκφρασης, με ή χωρίς αντίστοιχες καθυστερήσεις σε λεκτικές περιοχές της γνωστικής ανάπτυξης. Όμως η ακρίβεια της εκτίμησης για την πρόγνωση χρειάζεται ορισμένες φορές πιο επεξεργασμένες διακρίσεις, ιδιαίτερα καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και η ομιλία τους γίνεται πιο πολύπλοκη. Χρειάζεται λοιπόν να εκτιμηθούν η φωνολογία, το συντακτικό, η κατανόηση των λέξεων και η ικανότητα του παιδιού να δημιουργεί και να ερμηνεύει μηνύματα, όπως το νόημα της επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα καθώς και η επαναφορά της πληροφόρησης.

Όλα τα παιδιά μπορεί να πάρουν πράγματα από ένα περιβάλλον, που επιτρέπει συχνές ευκαιρίες για λεκτική αλληλεπίδραση με έναν ενήλικα σε περιεχόμενο που είναι ενδιαφέρον και ζωντανό για τα παιδιά.

facilitation of communication in different developmental stages. Hippokratia 1998, 2: 79-82.

The relationship between ideas and emotions are essential for the psychic equilibrium; cognitive development and readiness for communication are important as well. Language is a pivotal tool for the assesment of external reality and the understading of the internal psychic world. The child talks more readily about his sensorial understanding than about his feelings. Use language, thought and child playing are closely related. Difficulties in language development may represent a simple developmental delay in this capacity or more complicated pathological entities. Learning to talk demands dialogue. Children have the ability to select meaningful information from an environment that provides opportunities for verbal exchanges with an adult, provided that the context is in interesting and lively for them.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Freud S.* On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description "anxiety neurosis". In: Strachey J, (ed). The standard edition of the complete psychological works of sigmund freud. London, Hogarth Press, 1961, 3: 87-117.
2. *Freud S.* The interpretation of dreams. Vol 4 and 5 of Standard Edition 1900.
3. *Freud S.* Two principles of mental functioning: in Standard Edition 1911, 12: 213-26.
4. *Freud S.* The ego and the id in Standard Edition 1923, 19: 3-66.
5. *Freud S.* The unconscious in Standard Edition 1915, 14: 161-215.
6. *Spitz R.A.* No and yes: On the genesis of human communication. New York, International University Press 1957.
7. *Blum H.P.* Symbolic processes and symbol formation. Int J Psyc 1978, 59: 455-71.
8. *Flavell J.H.* Cognitive development. Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall 1977.
9. *Weill P.* Maturational variations and genetic-dynamic issues. Journal American Psyc Assoc 1978, 26: 461-91.
10. *Luria A.R.* The role of speech in the regulation of normal and abnormal behaviour. New York, Pergamon Press.

ABSTRACT

Christianopoulos K. The language as means of